

Kockázat, demokrácia, család

A kortárs társadalomtudományi szakirodalom rakatnyi gyűjteményben tárja föl és ontja magából a létkörülmények drámáit, kihívásait, válaszhiányait. Ezek mint létünk és érdemesnek tűnő életünk feltételei, viszont lassan – de meggyőző módon – mind a veszteségek oldalára kerülnek, amikor *Elszabadult világ*-unk összegződő hatásait kényszerüljük átélteni.³⁰⁸ A globális változások között ott találjuk a nők felszabadításának újabb időszakát (Somlai Péter is utal rá, Utasi Ágnes oeuvre-je sem kerülheti meg), a demokrácia értéképzésének terjedését és virtuális térhódítását (párhuzamosan a devalválódás eseteit ugyancsak), sőt az új gazdasági függésrendek biztató hozamait is, de Anthony Giddens korábbi, *Harmadik út* című kötetének korszakos fogalomalkotási kísérletét ugyancsak cáfoló, dilemmákkal teli textust is olvashatunk ama kis kötetében, mely egy 1999-es előadás-sorozatának anyaga. Ebben nem hagy kételety afelől, hogy a történeti változások egyik korszakosan meghatározó időszakát éljük át mostanra, vagyishogy a világ bármely pontjának képzeltsége immár érvénytelen impresszióvá lett, hiszen minden aprócska változás majdnem minden más helyen is vihart arat...

Kötete mint BBC-előadások füzére, elsőként a globalizációról és hatásairól, mintegy mellékletképpen a kockázatról és annak jelenkori természetrajzáról, ezt összevetve egy harmadikban a hagyomány jelenségéről és jelentőségéről, majd a családról, s végül a demokrácia természetrajzáról, elkerülhetlenségéről és nehézkes útjáról. Mindezt külön fejezetben egészíti ki egyfajta „olvasmányjegyzék” az öt témakör válogatott szakirodalmának legjelentősebb és legkihívóbb opuszairól, rövid ismertetővel. A világ „elszabadultságának” okait persze mindmennyi témakörben a legizgalmasabb összefoglalókra és korszakos hatású áttekintésekre építi, de már az is rendkívül rizikós, ahogyan a személyes tapasztalati valóságot a külvilág tesztjeivel, a magyarázó hatású jelenségek jelentéseivel veti össze. Ilyen például, ahogyan a demokrácia-fejezetet a berlini fal megnyitásával jellemzi, ahol a legelső létrák pionírjait a

legkomolyabban visszaküldő tévéstábok lényegében kedvük szerint rendezték át a valóságot, vitathatatlanná téve, hogy a konstruált realitás éppúgy eszköz a lehetséges világok felé, mint a legsúlyosabb válságjelek vagy emberi drámák sodrásai. Nem „mindent vagy semmit” jelenség tehát, hanem alkufolyamat, mégpedig korlátozott érvényességgel és örökséggel, szeszélyes befolyásokkal és nem kívánt pártjelenségekkel, sőt John Stuart Mill óta korlátozó akarat kibontakozásával is. A 70-es évek óta világszerte megkétszereződött-háromszorozódott demokráciák száma azonban kísérőjelenséggé a pártok számának relatív csökkenésével, a közbizalom megcsappanásával, a politika devalválódásával is együtt járt, megannyi visszarendeződés kísérte, a fiatalabb generációkat a parlamenti politizálás nem érdekli már, nem-determinált sorhelyzetben nőttek föl és nem is érzik hálásnak magukat, ha történetesen eszélyesen rendeződnének bizonyos dolgok, s akkor sem, ha marginalizálódik, ami korábban a közviselkedés fókuszában vagy célrendszerében volt. A közpolitikai helyzet elmélyítése, a demokrácia demokratizálása azonban még hátravan mint feladat, a közbizalom visszanyerését nem az „öregfiúk kapcsolatrendszerének” hatvanas évekbeli modellje biztosítja, s a nyitott társadalmakban a politikai alkuk és gazdasági korrupciók is átláthatóbb konstrukcióvá erősödnek, a nemzetieskedő szintű szervezetépítés, a sokkal tagoltabb érdekérvényesítő rendszerek formálódása könnyebben elviseli a „genszterkapitalizmus” jelenségeit is, ha a kormányok, a gazdaságok és a civil társadalmak mint „háromlábú szék” stabilizálják a jövőben a perspektívákat. De ilyen téren is elszabadult világunk nem kevesebb, hanem több irányítást igényel, s akkor a demokrácia nem könnyen eltaposható virágszál marad, hanem terméketlen talajon is megélni képes esély a további virágzásra.

Giddens filozof optimizmusa persze a család felbomlását sem mint „minden családi rossz” jelenséget vagy szociológiai tragédiáját, hanem a hagyományos családok fennmaradásának nagyregionális érvényességét kezeli, éppenséggel aggasztó tünetként, sőt arra is figyelmeztetve, hogy nagynénije hatvan éven át volt házas – boldogtalanul... E téren is „érzelmi demokráciát” próbál serkenteni, megvallva, hogy a határvonalak a kozmopolitizmus és

308 Giddens, Anthony 2000 *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció*. Budapest, Perfekt Kiadó, 111 oldal.

fundamentalizmus közötti harcban vannak, nem pedig a nemek közti szerepmintázatok változó terében. Az utóbbiak pedig nem egyenlőek a fanatizmussal, tekintélyelvűséggel, ahogy az előbbieket (életvilágok átélhető teljessége és a hagyománykövetés új mintázatai) sem a kozmopolita cselekvésmódok autonómiája mentén értelmezhetők. A hagyománykövetés gyengülésével pedig a fölszabadt identitáskeresés is sokszor „fedez fül” a traditumok példatárát, miközben átnevezi identifikációs bázisát vagy függésrendjét és önkép-alakító lehetőségeit. S ez sem veszélyesebb, sem nem kockázatosabb folyamat, mint volt bármely kor fenyegetése – a rizikó jeleit olvasni, hatásait kezelni kell megtanulnunk, ellenkező esetben a merészség és óvatosság dilemmájában a lemaradást, s nem az innovációt erősíténénk, ami pedig annak elvesztését is jelentené, amit a rizikó eredeti (portugál) jelentésében a „merni!” sugallata kínál.

Giddens a globalizációs sodrást részint tehetetlenségünk jelének és intézményes felkészületlenség bűnének tekinti, elfogadva és tanítva, hogy az esetleges és kiszolgáltatottá tévő tünemény hatalmába kerülni nem dicsőség, átlátni és kezelni tudni viszont annál is méltóbb vállalás. Részint tudatosítja, hogy érdemes konstatálni: nem alkalmi „végzetről” van szó, mely fölénk magasodik véletlenül, hanem alapvető életkörülményeink bevallható változásáról és új függésrendek kialakulásáról, amelyekben jelen lennünk nemcsak állapot, hanem felelős vállalás kérdése is.

Tett, történet, kapcsolatkötélék

A magyar társadalom deviancia-kutatásban és bűnelkövetés-vizsgálatok terén kialakult „bűn-térképén” mind a hatalom szakértői, mind a szakértői hatalom intézményei kiemelt helyet biztosítanak a gyilkosságok elkövetőinek. E közösségi normavilágot legerőszakosabban megtörő szereplők „a bűn ontológiájának” és a társadalmilag kialakult szubjektumokra vonatkozó közítélkezésnek is megjelenítői, sajátos tekintettel a morális egyensúlyt mindenben felrúgni látszó szülőgyilkosok körére. A szülőgyilkosságok elkövetőinek bennünk élő képét, s e kép öbennünk élő változatait is közelebb hozza a kötet, mely az ELTE Társadalomtudományi Karának Oresztész Műhelye révén a kérdéskör magyarországi ezredfordulós állapotrajzát kínálja. A Prazsák Gergő szerkesztette könyv Michel Foucault egykori kötete nyomán a „bűn ontológiáját”, a „jelen történelmének” megírását, s a hatalom mint formáló eszköz

egyetemes cselekedetekben strukturált transzcendentális módjait tárja elénk, vagy „teszi közzé”, mint Pierre Rivière esetében Foucault tette volt 1973-ban. Akkor is, most is indokoltnak tetszik a kérdés: akár esélyes, akár lehetetlen teljességgel megismerni, egészében átlátni az esetlegességből mindazt, ami történik, hogy egy jelenkori probléma eredetére sikerülhessen rálátni, s méltó válaszokat lehessen hallani a „pszichiátria XX. századi embertelen és kegyetlen szemléletmódjára és kezelési protokolljára” (7. old.) – akár lehetséges mindez, akár nem, meg kell kísérelnünk. A kötet tizenhárom tanulmánya, előhangja, jegyzetanyaga, függeléke, s minden „körülmény” azt szolgálja: ébredhessen indokolt vakremény, hogy feltárható egy dolog, egy ügy, egy történet vagy esemény, mely a megértés korlátait, családi panoptikumát, vérbe fulladt sűrű jelenvalóságát mégis a humán alapú, megértő társadalomkutatás felé viszi el, s nem a sajtóharsány, vérgőzörsre hangolt nyilvános beszédmódok felé.

Igen, tettek és történetek, kapcsolatformáló jelenségek és sodrások, személyességek és kitettségek olyan sűrű „rendjét” kapjuk így egyetlen kötetbe szerkesztve,³⁰⁹ amelynél Foucault alapkérdése kap hangsúlyt: önmagunk történeti ontológiája lehetséges-e, s hogyan jövünk létre mindenkor magunk mint „szubjektumok – akik hatalmat gyakorolnak, vagy hatalmi viszonyoknak vannak alávetve? Hogyan alakultunk ki mint saját cselekvéseink morális szubjektumai?”. S tekinthetjük-e ezt „szándékában genealogikus és módszerében archeologikus (és nem transzcendentális)” morális ismeretnek, mely a történelemben diszkurzív kezelési esélyt nyújt a megérteni próbálónak (u.o. 7. old.), a tettek előtt és után, a mentségek esetén és dacára is.

Egyáltalán a beszéd mint közelítésmód alkalmas-e önmaga reprezentációjává válni? Elbeszélhető-e a történet dokumentációja, amely monumentum is ugyanakkor, valamiképpen a szakrális felmutatással rokon eset, s közben antik drámai hősök sorskitettségeinek végtelen képtelenségét is magába foglalja...? E dilemmát több verzióban oldják föl a kutatók: Csepeli György például a Nietzsche által Anaximandrosz egy kulcsmondására hangolt etikai okfejtésbe, szituatív képletbe és sorsjelentőségű teorémába tagolt jelentéshátteret emeli ki, Turgenyevre és Dosztojevskijre, Heideggerre és

309 „Jelenleg 30 éves büntetésem töltöm emberölésért, az áldozatok apám és mostohaanyám”. Szülőgyilkosságok Magyarországon az ezredfordulón. Az ELTE Oresztész Műhely közzétételében, Prazsák Gergő szerkesztésében. Apeiron Kiadó, Budapest, 2012., 228 oldal.

Camus-re utaló mulandóság- és végesség-esemény szabadságfogalmát járja körül. Olyan tüneményként, mely a keletkezés drámájával és átkával az *idő rendje szerinti élet* képtelenségét állítja szembe...; Bíró Judit a kultúra, a lélek és a szellem felől – az európai kultúra antik hagyományai óta is nyitva maradt kérdések irányából – közelíti meg az ember cselekedetét, kinek mintákat másoló viselkedési jellemzői mindig sajátos összefüggések közé tehetők és értelmezhetők..., s Kerényi Károly olvasatában a görög filológiai eseménymenetek felé vezető sorszerűségekhez tanácsol válaszával; Szabó Miklós okfejtésében a tabutörés, a halál rendje elleni térbeli határolás fölszámolása jelenik meg, a térbeli rend mint szociális kapcsolat esetében a közösségi jóváhagyás felé láthatók elmozdulások (pl. a sors és bosszorkányság példájával), de egészében a balszerencse, a deviáns másságba sodródás, az egyén akaratán kívüli (jó sors által az istenek akaratára eltolva) külső harmóniákból származó rádőbbenés is hangsúlyhoz jut. „A jó sors a társadalmi struktúrában való kiteljesedés” – melyben a szabálytalan, elképzelhetetlen is magyarázatot kér, az irracionálisnak is legitim értelmezésre lehet igényt tartania. Jászberényben, Szolnokon, Szegeden, vagy a *tallenszik*, a *dahomeyiek*, *azandék* körében nem kevésbé... – „a jó sors elérésének lehetősége lehetne a kulcs” a legszörnyűbb helyzetképű kultúrák közti keresésekben, várankozásokban és megértésekben is.

A kötet egésze a Foucault-könyv szerkezetét imitálja, de miképp abban is szerepet kap Pierre Rivière vallomása (a kihallgatási jegyzőkönyv és az írásos vallomás is), úgy ebben a szövegtárban is alapfunkciót nyer az „Életem története” típusú vallomás és a mellékletbe emelt „Visszaemlékezés”-sorozat. E vallomásos miliő mellé szervesen illeszkedik a pszichiátriai személyiség-vizsgálat (Takács Marianna kiadós tanulmánya), a gyilkosságok média-reprezentációinak, hírportálokon tált nyilvánosságának diszkurzív áttekintése (Hartyáni Gábor leleményes kiemelésében), az elkövetők megszólalási jogának diszkurzív térbe emelésével, korábban nem mérlegelt társadalmi kontextusok hangsúlyozásával, jelezvén: a tettek is diszkurzusok, a mai gyilkosságok sem hosszú ideig fennálló (családon belüli) erőszak elleni szélsőséges lázadástól függetlenek, a család szerepek, családfunkciók és a megélhetési létalapok változásával is összefüggenek (mint Bacsák Dániel családi panoptikumában ez megmutatkozik). Épp Ő hívja föl a figyelmet kiemelten is: a szülőgyilkosság nem jogilag pontos elnevezés, és kihívó szakjogászai, mellette társadalomtörténeti és

csoportlélektani intenciók is belejátszanak a bűn elkövetésének és szankcionálásának környezetében zajló társadalmi közfelfogásba, morális megítélés-indoklásba, büntetőjogi prezentációkba – éppen úgy, mint Pierre Rivière korában és büntetés-történetében. A „közösségi normák világában” formált bűnök (Birtha Magdi), a „szófogadó gyerek” és elnyomottságának historikuma (Petényi Sára), valamint „a megértés korlátainak” tettekben, történetekben és dinamikákban megtestesülő feltételrendszere (Vaskuti Gergely), végül a „szakértés hatalma” és a hatalom szakértőjének szükségképpen korlátai is (Krámer Lili) körbefonják mindazt, ami eseménysorban, nyilvánosság-szerkezetben, retorziókban, bűnelkövetési és büntetési intézményességben ráakódik magukra a drámai eseményekre.

A kötet ilyenén – Foucault és munkatársainak példázatos kísérletére emlékeztető – árnyaltsága, belső dinamikája, s maga a „megismételt kísérlet” egy panoptikus világ bűn felőli újrarajzolására – mindeddig példa nélkül való a magyar társadalomkutatásban. Most talán még nem látszik annyira egyértelműen, de meggyőződéssel mondom, hogy szociológia-történeti novum mivolta hosszú-hosszú ideig példázatos megoldásként fog szerepelni a hivatkozásokban, s talán követőkre is talál más, analóg példatár alkalmazási körében. Hatalom és tudás, manipulációs technikák, bűnök és elkövetők, jogok és szabadságfokok oly sűrű erdejé veszi körül ezt a kritikai narratívát is, hogy az eligazodást kereső folyton Foucault-ba akad, miközben átéli a magunk fenntartotta rendszer szenvedéstörténeteket, genealógiát, a bűn káoszba „rendet vivő” természetrajzát is biztosító képtelenségét. Képes és illusztratív képtelenségét, mert hisz a vallomástörténetek szinte tipológiásan összehangoltak, a félreolvasatok jellegzetesen párhuzamosak, a világegész és az egyén viszonyát sötétben behatárolóak. Olyan világok kapcsolathálóról vallók, melyekben az akut társadalmiságok hangosabbak, mint a felfedező és elemző merészség. Pedig, ez utóbbira épp az előbbieket miatt volna sürgetőbb szükség...

„Második természetünk” és az önszabályozás

Elszabadult és kézben tartott, ellenőrzött és magunk-konstruálta életvilágaink nem könnyen teszik lehetővé, hogy a hagyomány, a modernitás, a meghaladás és posztmodernitás sziklái közötti nyugodt szocializációs hajózás esélye megmaradjon.

„A köznapi életvilág a valóságnak az a tartománya, amit egyszerű adottságként talál maga előtt az egészséges ésszel közlekedő józan és normális felnőtt. Az egyszerű adottság mindarra vonatkozik, amit problémátlan tényállásként, kérdések nélkül élünk át” (Schütz – Luckmann 1979:25). A természetes beállítódás, tipizálás, analógiák használata vagy a reflektálatlan tudáskészlet a mindennapi gondolkodás sajátos vonásaival is összevethető, így pragmatikus motivációk, érdekek, szükségletek, vágyak rendszere veszi körül az intuitíven adott, objektívnek számító tartalmakat. Mindezt mint szocializációs folyamatot, a szociális és kulturális lények hálózatát (rokonság, család, társas környezet, társadalmi intézmények), valamint a közösség kultúráját jelenítik meg, építik és formálják át az emberi működésmódok. A kultúra mint „második természetünk”, mintakövetés és alkalmazkodás szabálykövetést vár el, az életvilág kulturális újratermelésének, a szociális integrációk erejének terepévé változik.

Somlai Péter kötete,³¹⁰ melyben a társasnak és közösnek, társadalmi és kulturálisnak, integráló hatásoknak és provokáló egyediségeknek egész komplex rendszere úgy mutatkozik meg, mint magabiztos, kételyeket lehántoló tudás összefoglaló elmélete, ennél jóval árnyaltabban vezet be a megismeréseméletek intimebb világaiba. A négy nagyobb fejezet, tizenöt tematikus egységre bontva, nemcsak aktualitások, hanem kihívóan évszázados megfogalmazások szemléleti aspektusaival is megküzd, láttatva a társas és a társadalmi eredendő ellentmondását, ezek eltérő interpretációit, szocializációs folyamatra gyakorolt hatásait is... Tisztán jelzi ugyanakkor, hogy a sikeres szocializációban elnyerhető tudás nem független a konzervatív tudás hagyományos értékekre fókuszáló teljességképétől, kommunikáció- és cselekvéseméleti perspektíváitól vagy átrajzolt modernitás-kereteitől sem.

Somlai kötetét nem lehet szimplán csak „kijegyzetelni”, mert több mint tankönyv, erősebb mint esszégyűjtemény, komplexebb mint teoretikus vitaanyag, s markánsabb mint új átgondolások, rokon szakmák kérdéseinek párhuzamaira és ismételten újragondolt klasszikusok alkalmi érveire lefektetett mentsvár... A közösség és a csoport, az egyén és a társas lét, a beletanulás eszköztára a szocializáció kitartható folyamatát követik, melyet persze nem nekem kell itt kiemelni, hanem Somlai jóérzékére hagyatkozva csupán visszatükrözni próbálhatom. Nagyobb fejezetei az elméletek történetét, a Halbwachs

jelentéseméleti horizontjának rajzolatát, konstrukciók és kontextusok helyzetmeghatározó hatásait, a szocializáció kereteit, a világpolgári szolidaritás és a korszellem horizontját tétován kereső kutatói ént mutatják fel. Somlai utóbbi időkben kelt írásai nemcsak az evolúciós perspektíva felé nyíltak ki, hanem ennek akadályai, az evolúció lehetetlensége és újragondolhatósága éppúgy megviselték a nagy teória lehetőségeit. Szocializációs elméletek és családpolitika, hatósági erőszak és életformák pluralitása, műveltségi esélyek és cselekvési kompetenciák színes skálája bomlik ki az interakciók, szociális kreativitás, nyelvi-kommunikációs vagy osztálykülönbségi és interakciós modellek változataiból – mindegyre azt árnyalva, mi minden rejlik még a szocializációs és szociológiai folyamatokban. Habermas, Weber, Durkheim, Halbwachs, Schütz, Bernstein, Luckmann, Goffman, Bourdieu és kultúrfejlődést oknyomozó kulturális antropológusok pontosítják ezt a tudástérképet, melyet türelmesen és nyugodtan, az eligazodás szép magabiztosságával hoz terítékre Somlai. Legizgalmasabb írásainak egyike a szovjet korai család-, szociálpolitika- és közfelfogás-manipuláció korszakának elemzése, melynek épp a szocializáció mint környezeti összhatások egyvelege válik tanulságos példázatává, benne a magánéleti korlátozottság, életformák avantgárdja, szigorúan ellenőrzött és jogilag is körülkövevelt feladattudatok, sorsok, életviteli perspektívák széles köre. De a „sokféleség zavarában”, család- és életformák pluralitásában meglévő jelenkori esélytelenségek is a belső erőszak, családon belüli kíméletlenségek, jogvédelem és állami erőszak felé eltolódás is egyugyanazon folyamat lenyomata, mely az osztálykülönbségek megnevezése, megtanulása, átörökítése és történelmi determinizmussá válása alakját öltötte a szovjet-korszak interakciós terében, de újratermelődik napjainkban is, mint a korszellem horizontjának meghatározó sarokpontja. Lehet-e ehhez világpolgári szolidaritásnak kapcsolódni? Lehet-e a haladás elutasításában is jobb csillagzatot remélni? A korszellem zavarait lehet-e anómiákon túli modernitásokban remélni, s újragalmazni az emberiség rendeltetését...?

Somlai társas világokról, családról és szocializációról szóló korábbi könyveiben éppúgy jelen volt már az evolúciós kérdéskör válaszkísérleteinek taglalása, mint mostani, az új ifjúságról szóló elméleti közelítéseinek korszellemet tükröző feleletei. Az elmúlt harminc év tanulmányaiból formált kötet akkor is kihívás, ha némely válaszával találkozunk már. Sőt: az újragondolás merészsége, a források

310 Somlai Péter: *Társas és társadalmi. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, 2008., 240 oldal.

áthangolódása és a konklúziókban rejlő időtlenség illúziója éppúgy része a korszakos válogatásnak, mint a 20. század szociológiáját időnként jellemző elsötétülések, újramegvilágosodások, a gondviselés-től olykor mentes egykori jövőképek modernizált változatai, „nagy narratívák” paradox esélyei...

Jóléti szolidaritás, társas tőkeformák, párbeszéd

Munkatársai, diákjai, mindenkori kollégái és útitársai komponáltak össze tisztelő kötetet Utasi Ágnesnek, mintegy „átmeneti rítusként” olyan jeles napra, melyet nem a szám nagysága, hanem a kollegiális partnerség és szertartásos figyelem évtizedei ötvöztek attitűddé. Merthogy *Állandó párbeszédben* vannak Utasival³¹¹ és évek-évtizedek párbeszédét folytatják Vele a társadalom tüneményeiről. A terjedelmes kötet írásai javarészt olyan témakörök, tudások, tapasztalatok, kérdések és problematikák köré fonódnak, melyek Utasit is érdeklik, s ezzel szinte az állandósult párbeszéd is megmarad a sokadik évek biztos és megerősítő hatásegységében. Ezt maga a kötet Feleky Gábor írta előszava, Pászka Imre komponálta „életút-portréja” is megerősíti, s persze egyenként a tanulmányok is, melyeket a volt és jelenlegi doktoranduszok, szakmai társak alkottak. Pászka szerint Utasi „életmódjai” a tematikus és programossá tett pluralitást tükrözik, közösségcentrikus emberi énjét jelenítik meg, életvitelének és életstílusának sokrétűségét teszik az állandó párbeszéd részévé, „értelemegységre” képességét tartósítják. Egykor a hazai ügyvédség kapcsán kialakított „életvitel-réteg” fogalma (*Ügyvédek hivatásrendje*, 1999), életmód-kutatási témaköreiben kimunkált fogalomkörei és a kutatói attitűd alkalmazkodási sémájával összefüggésben (például középosztályi kapcsolatok, bizalmi hálók, szubjektív életminőség dimenziói között) életút-hosszan megformált empirikus monografizálás révén maga a kutatói alkotói személyiség is úgy válhatott tárgyává, hogy mind a kutatási, mind az oktatási vagy nemzetközi tudományos élet-szervezési milióban állandósult minőséget képviselhetett.

Balogh Péter írása már a civil lét, a nonprofit fejlesztéspolitiká, az intézményesült megoldások középosztályosodási esélyeinek keretrendszeréről

311 *Állandó párbeszédben. A szegedi műhely tisztelgése Utasi Ágnesnek.* Szerkesztette Jancsák Csaba, Nagy Gábor Dániel, Pászka Imre. Belvedere Meridionale – DARTKE, 2010. Szeged, 318 oldal.

szól empirikus mélységben, a kollektív cselekvés logikáját követve, térségi mutatókkal alátámasztva. Ugyancsak ez interakciós modellekben is megjelenített térségi hátrányok közfoglalkoztatásba, zárt szegénygondozásba és mintegy „tervezett munkanélküliség” formái közé illesztve formálja kérdéseit Benedek Dániel, Székács Tamás és Valach Endre, akik az „Út a munkához” program keretei közt a közcélú foglalkoztatás eredményességének, célrendszerre formálásának kérdéseit taglalják. A szegénygondozás, a munkaerőpiaci státusz, a mikrokapcsolatok, a mobilitás, a szegregáció és stigmatizáció is Utasi régi témakörei, itt most a rétegződés, a szociális kérdés kap kiemelt hangsúlyt a tervezett munkanélküliség „vádja” mellett – ha már a szegénygondozás társadalomlélektani feladattudata helyett épül ki szociálisan kevésbé érzékeny (kapcsolat)rendszer. A kötet egyik legérdekesebb írása Boros Lajos „új városzociológia” születéséről fogant tanulmánya, mely a humán-ökológia, a funkcionalizmus, a városversenyek, globális kultúrhatások egyvelegében próbál utat nyitni a tértermelés, téralakítás felfogásmódja felé. Utóbbinak Henri Lefebvre, Manuel Castells és David Harvey munkásságához kapcsolódóan a város mint „növekedési gépezet” a „térbeli fordulathoz” kapcsolódó helyközpontú gondolkodást és interaktív hálózatosodást serkentő mechanizmus a lényege immár (egyebek közt városi társadalmi mozgalmakkal, permanens átrétegződéssel, kiterjedt migrációs övezetekkel, városkörnyéki harmóniák bekapcsolásával, stb.).

Minden kötetbeli írás részletes ismertetésére nem lesz itt mód... – annál több meglepetés-élmény éri majd az Olvasót, kit mondjuk egy neveléstudományi ikonográfiába illesztett folyóirat-leírás (Darvai Tibor), debreceni és szegedi tanárjelölt diákok összehasonlító értékorientációs vizsgálata (Jancsák Csaba), a társadalmi tőke főbb dimenzióinak szociológiai elemzése (Nagy Gábor Dániel), a harmadik világbeli menekültek mobilitása és (neo)integrációs stratégiái (Nagy Terézia), a társadalmi tőke és demokrácia finn-magyar összehasonlítása (Vincze Anikó), a tartós párkapcsolatban élők diszkrét eseménytörténeti elemzése női/férfi mintázatok alapján (Szalma Ivett) és hasonlóan árnyalt megközelítések révén fedezheti föl Utasi hatását korosztályi, térségi és oktatási rendszerbeli helyszíneken... Egyedi és társas világok, szinglik és korcsoportok, rétegek és középosztályok, hálózatok és kölcsönkapcsolatok töltik meg Utasi munkásságát, s hát ezt/ezeket olvassuk vissza diákjainak kö-

rei, pályatársainak tisztelgő személyiségei és tágabb szakmai miliő reflexióinak terében is. Oly világok, kapcsolathálók és társadalmiságok problematikáit, melyek a szegedi szociológiai műhely valóban állandósult párbeszédeit tükrözik Utasi Ágnessel, műhely-építő, tanszékfejlesztő, kutatásvezető, nemzetközi presztízisű oktatóval, akadémiai doktortal, habilitált professzorral.

Kultúráközvetítő hálózat – kalotaszegi cigányzenészek az interdiszciplinaritás határán

Sejtelmes cím lenne, de valójában a rejtélyesség sokkal szimplább szférába vezet a mögötte álló könyv. Köncei Csongor a néprajzi jelenkutatás egyik most virágzó műhelyének egyik legizgalmasabb kötetét adta közre, melynek olvasásához nem pusztán tudományos lelemény kell, hanem kötődés, elszántság, elmélyült érdeklődés és „avatottság”.³¹² Olyan világ (azaz világok) és kapcsolatok belső jegyei, szerkezete felé vezet bennünket, ahol a társadalmiság értékei a hálózat kutatás révén és a nem írott kultúrában kialakult értékrend leképezése által a pusztán deskriptív életvilág mellett úgy lesznek hangsúlyosak, hogy az etnomuzikológia és az interkulturális kisebbségkutatások és szerepet kapnak bennük. Nem keverem, nem tódítok – hisz épp e körvonalak lesznek pusztán leíróvá a kötet tartalomjegyzékét, szerkezetét tekintve. A „nevesincs” muzikusoktól a legprímabb alkotókig, a bandák és falusi életviszonyok leírásától a zenei tudás elsajátításának konvencióiig roppant sok területen megfordul, s meghívja olvasóit is. A rétegzett szerkezet lehetővé teszi, hogy szigorú rendben foglalja össze a kutatás tematikáját, módszertanát, kiterjedését, eredményeit és jelentőségét, emellett szinte tájnéprajzi háttérrel is úgy kapunk, hogy muzika szól folyamatosan...: a rend, a szokás, a tradíció és változás ritmikái, tánchoz szabott, s mégis komplex kultúra formájában tovább élő zenei hagyománya.

Köncei opuszáról már az előszóban Sárkány Mihály azt emeli ki, hogy a sokféle cigányzenés-leírás között is kivételes a hálózatként, közös tudás kulturális szálaival megerősített kapcsolati szféra-ként megjelenítés, ám ennek minden újdonság-

erénye mellett a nehézségei is adottak: az összefüggések, hálózati kapcsolatok határai elvben magából a térségből fakadó Kalotaszeg és környéke révén leírhatók, ám a tájhoz kötődés emberi relációi, kulturális csereviszonyai, konvencionális rítusai, földrajzi értelemben is határokon átnyúló stílushagyományai vagy szokásnormái önmagukban is sokrétűbbé teszik a határolást (más a zenész, a turista, a gyűjtő, a kutató, a nyelvész vagy a földrajzos határfogalma..., s más az öreg cigányzenész vagy a mostani szintetizátorosé...), és főleg más a társadalmi érintkezés hálózatossága társas lét, rétegződés, hagyományok, térbeli mozgás, ismeret-ségek, rokonságok, illetve számos további viszonyrend szempontjából. A bandák tagsága, nagysága, száma, mozgástere egyben piaci szereplők elhelyezkedési térsége is, ami sokszor meghatározza a tradicionális foglalkozásba szocializálódó fiatalabb korosztályok esélyeit. A cigányzenész (státusza szerint) részint társadalmi, de egyúttal a térbeli periférián is van, valamint kettős etnikai periférián is, mint „saját etnikus közösségüknek egyfajta réteg elitjét” megtestesítő szereplő, s zenész-kapcsolatok révén részben rokonsági kötelék szereplője is, kiknek ugyanakkor szituáció-függően volt csak esélye az etnikus másság kinyilatkoztatására, de ez nem is igazán kapott hangsúlyt: nem a hang etnikai, nem a tánc az, nem a zenei folyamat maga, hanem egészében más csupán, se több, se kevesebb. Másképp szólva e „cigánymuzikusok nyelvileg három (cigány, magyar, román), zeneileg négy (zsidó is), és táncban is három 'nyelvet' beszélnek, mind-mind anyanyelvi szinten!”. S mert a Szerző is ezt teszi, velük él és zenél, interjúzik és figyel, barátkozik és megnyilvánul, az amúgy meglehetősen hiányos korábbi írott források mellé önnön dokumentációját alkotja meg, biztos alapot teremtve ezáltal disszertációja forráshatárához. Sárkány ugyancsak kiemeli e szerepvállalás alaposágát és hiánypótló mivoltát, kivételes értékét és magát a tényt is, hogy mindeme kulturális örökség megszűnőben lévén, amit el lehet róla mondani, az is a változás terében zajló, felelős beszédre épülő együttérző narratíva. Ennek értéke mintegy túlnő az elméleti fejezeten (hálózat kutatás, módszertani szinkretizmus és az interdiszciplinaritás szükségessége, tudományos paradigmaváltás az elemzési módszer és a néprajztudomány terepében belül, vagy egyúttal új eszköztár a változásnéprajz és etnomuzikológia határvidékén), s fontos-hangsúlyos szerepet nyer a társas közeg (bandák, korosztályok, stílusok, repertoárok, stb.) működésmódjában, kollektív emlékezeti

312 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról.* Kriza Könyvek 36. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Társaság, Kolozsvár, 2011., 258 oldal.

fenmaradásukban, szellemi és művészeti-kulturális örökségük megőrzésében.

S még mielőtt bárki arra gondolhatna, hogy e doktori értekezésnyi forrás és személyes szavatosság ismeretkincs nem könnyűnek való, sietve cáfolnám. A Szerző egyik súlyos érdeme, hogy épp az élmény hitelével, s mellette a tudományos érdeklődő kíváncsiságával veti magát a témakörébe, s amit talál belőle, az a létező világoknak olyan komponált hangoltsága, amelyen egy zenemű tud lenni egy táncrendben... Ez előtt még hosszú fejezetben taglalja, okadatozza, ki számít cigánynak és ki kalotaszeginek, hol vannak ezek belső és kívülről (vagy konvenció révén) szabott határai, s miképpen közelíthet mindehhez a hálózat kutatás kortárs főiránya vagy valamely változata, mi felől tájrazi vagy néprajzi emez vagy amaz elbeszélésmód, s miként reagálnak maguk a térség lakói a táji tagoltság változataira, identitásuk lehetőségeire, a „névtelen” vagy „nevesincs” régi zenészek rangjának, presztízisének maradáikaira, emlékfoszlányaikra. Súlyos és meghatározó fejezetben bontja ki a társadalmi, gazdasági és működési hálózatot, személyek, családnevek, ragadványnevek viszonyrendszerét leképezve, az önálló és csoportos muzsikálásuktól a betanítás és együttes játék hagyományáig követve a folyamatot, piaci szereplők játszmáitól a muzsikálási alkalmak minőségéig és a résztvevőkre hangolt muzsikálás sikerességéig egy komplex világot megjelenítve. A betanulás folyamata, a repertoár, a város közelsége révén áthangolódó „hangszeres tánczene” természetrajza és a konvencionális stílusok megmaradásának feltételrendszere sem kerüli el érdeklődését, figyelmét. A sűrű, a szapora, a legényes, a ritkás, a csárdás, a forgós s még megannyi változat a táncból, kereszteződnek, keverednek, s nincs „faji” alapon (cigány, magyar, román, zsidó) másabb, hanem van mindig az adott falusi közösség, annak szokásrendje, konvenciói, hangadó személyiségei, s van a banda, mely a repertoár dekompozíciójával megpróbál kedvében járni a táncosoknak. Amikor pedig mindez családi kapcsolatrendbe, rokonsági hierarchiába, barátsági szerkezetbe, együttműködési érdekelttségbe, zenészdinasztiák folytonosságába, piacfogó rátartóságába és mobilitási hajlandóságába tagolódik, akkor alakulnak és erősödnek a hálózatok, átszerveződnek vagy megerősítést nyernek a szűkülő piac ellenére is mindazon erények, melyek a kalotaszegieket megkülönböztetik a románoktól, a kolozsváriaktól, a gyimesiektől, szilágyságiaktól vagy épp románcigány világzenei divatok híveitől. Ezt veszi körül ugyanis a zenésztílus, a szakmai el-

ismertség és versengés, a zenészfogadás és a fizetség mértéke, a meghívások gyakorisága, a megélhetési módok és a státusz stabilitása, az egész kultúraközvetítő és kultúraalkotó szereptudat, mely a muzsikát és hangszeres tudást, zenei ismereteket és rutint, kapcsolathálót és rokonsági miliót is alapjaiban meghatározza vagy módosítja az egyre szűkülő piac keretei között is.

Mert végtére is az, piac, s maguk a muzsikusok vagy a kutatók kerülnek az interdiszciplináris megismerési módok határaitra, mert föltámad-e új perspektívája a kutatásnak e változó-átalakuló-újratermelő-áthangolódó világban, további hasonló kutatási jelenlétek és tudományos rátartiságok kérdése. Kérdés, sokréteggű kérdés, melyre Könczei Csongor válasza az etnikai hangoltságú és multikulturális természetű zenei világ többregeggű átmeneteinek felmutatása volt, egyszerre jelzi a pusztulás megmásíthatatlan előjeleit és a mindenkorra átalakulás időtlen jövőreményét is. Ennek annál is több esélye van, ha éppenséggel muzsikusok írják doktori értekezést, vagy bölcsészdoktorok muzsikálnak legott.

Világainknak, kapcsolatrendjeinknek és végtelen varianciájú társadalmiságainknak még egy jó ideig megfelel, amíg a kultúrák közötti átjárás, a vendégművészek és a dinasztiák tisztelete, a zenész-státusz és az alkotóművészet presztízse még nem szenvedett végső vereséget. Mostanában pedig – mindennel együtt – sem fog végveszélybe kerülni..., – s még ez a könyv is hosszú távon ezt szolgálja. Kapcsolódó, párhuzamos vagy analóg kutatások részben már megkezdődtek (Pulay Gergő példaképpen, vagy korábban Kovalcsik Kataliné), s mind több és több szó kerül a román zenészek világzenei sikereiről, román és magyar és cigány zenei kölcsönhatásokról, egy korszak el nem múlóan változó, alkalmazkodó zenészvilágainak mibenlétéről. Könczei könyve ezekhez képest is alapozó mű, egyike a Kriza Könyvek legfontosabbikának.